

Economie examen HAVO 2024 – tijdvak 1

Aanbevelingen voor de correctie, als aanvulling op het correctievoorschrift (CV) van het CvTE

Opmerkingen:

- *formeel is / blijft het correctievoorschrift van het CvTE leidend;*
 - *nadrukkelijk zij gewezen op art. 3.3 van het CV; het correctievoorschrift geeft veelal voorbeeldantwoorden*
-

Opgave 1 – Een nieuwe CAO

Vraag 1

- Antwoorden waarbij leerlingen een vergelijking maken tussen de loonontwikkeling binnen de supermarktbranche en daarbuiten, waar de lonen *niet* stijgen (ceteris paribus) kunnen juist zijn.
Er moet dan wel duidelijk worden gemaakt dat:
 - supermarktmedewerkers minder verdienen dan werknemers in andere branches,
 - de inkomensverschillen kleiner worden.
- Antwoorden waarbij een vergelijking gemaakt wordt tussen loonontwikkeling van de supermarktmedewerkers en de winstontwikkeling van supermarkteigenaren kunnen juist zijn.

Vraag 2

- Deelscore 1:
Een vergelijking met 3,5% is van doorslaggevend belang voor het behalen van dit scorepunt.
- Deelscore 3:
$$\frac{104 \times 100}{102,3} = 101,66$$
: dus een stijging van 1,7% is ook juist
- Voorbeelden van een juiste berekening van de koopkrachtverbetering in euro's zijn:

Tekst van deelscore 1 uit voorbeeld van CV,
en vervolgens:

$$\begin{aligned} 24.998 + 1000 &= \text{€ } 25.998,- \\ 24.998 \times 1,023 &= \text{€ } 25.572,95 - \\ &\quad \text{€ } 425,05 \end{aligned}$$

Of

Tekst van deelscore 1 uit voorbeeld van CV,
en vervolgens:

Nominale loonstijging	€ 1.000
Prijscorrectie	€ $\frac{574,95}{-}$ = € 24.998 x 0,023
Koopkrachtverbetering	€ 425,05

- Antwoord 3,5% - 2,3% = 1,2% → 1p (alleen voor deelscore 3, want antwoorden overeenkomend met deelscore 1 en 2 ontbreken dan)

Een vergelijkbaar antwoord in euro's, en dus ook voor 1p:

Nominale loonstijging	€ 874,93
Prijscorrectie	€ $\frac{574,95}{-}$ = € 24.998 x 0,023
Koopkrachtverbetering	€ 299,98

Vraag 3

-

Vraag 4

- De vraag kan zowel slaan op de totale productiekosten als op de productiekosten per eenheid product.
- Een ander voorbeeld van een juist antwoord is:
 - Door een stijging van de arbeidsproductiviteit kan met dezelfde hoeveelheid arbeid meer geproduceerd worden, (1p)
 - en hierdoor nemen de loonkosten *per product* / productiekosten *per product* (GTK) af. (1p)
- Deelscore 1:
Alleen het noemen van de definitie van arbeidsproductiviteit is niet voldoende voor het behalen van dit punt (het draait hier om *de stijging* van de arbeidsproductiviteit, waardoor in dezelfde gewerkte tijd meer producten kunnen worden gemaakt / in minder tijd evenveel producten gemaakt kunnen worden).

Vraag 5

- Redeneringen via een volkomen inelastische vraag kunnen juist zijn.
- Deelscore 1:
Verwoordingen van procentueel / relatief / verhoudingsgewijs kunnen ook juist zijn.
Een voorbeeld: 'minder sterk dan'.
- Deelscore 2:
Het noemen van prijs en afzet kan gelezen worden als een verwoording van p en q.

Er komt een aanvulling vanuit CvTE

Vraag 6

- Het lidmaatschap van de vakbond impliceert "een eigen bijdrage".
- Deelscore 1:
De organisatiegraad luidt in procenten.
Een antwoord, dat enkel via de afname van het absoluut aantal vakbondsleden gegeven wordt, is niet juist (en levert dus geen scorepunt op); uit het antwoord moet blijken, dat er relatief/procentueel minder werknemers lid zijn van een vakbond; het benoemen van de daling van de organisatiegraad is daarmee voldoende.
- **Vraag aan CvTE:**
Hoe moet de *Opmerking* gelezen worden?
Reactie van CvTE:
De organisatiegraad is procentueel, maar uit de testcorrectie gaven docenten aan dat zij niet wilden dat absolute aantallen niet goedgekeurd worden. De opmerking stelt dat de organisatiegraad moet worden verwoord, in procenten / relatief (= niet absoluut).

Opgave 2 – Speedpedelec

Vraag 7

- Antwoorden, waarbij leerlingen uitleggen dat dit geen substitutiegoederen zijn, kunnen ook juist zijn.
- Antwoorden, waarbij aangegeven wordt dat deze goederen elkaar aanvullen, kunnen juist zijn.

Vraag 8

-

Vraag 9

Vragen aan CvTE:

- Is deelscore 1 ook toe te kennen, als de leerling (via $MO = 0$) op een onjuist vlak uitkomt?
- In hoeverre is het noemen van BCJK (via $MO = 0$) voldoende voor het behalen van het tweede scorepunt?

Reactie CvTE:

Het vlak geeft antwoord op de vraag vanwege de vraagstelling. Vervolgens moeten de leerlingen twee zaken doen:

- i. Het benoemen van maximale omzet bij $MO = 0$.
- ii. een uitleg over de horizontale lijn ($q^* - q$) en een uitleg over de verticale lijn ($p - g_{tk}$) zodat je op oppervlakte BCJK uitkomt.

Dus: een leerling die antwoord dat er maximale omzet wordt behaald bij $MO=0$ krijgt 1 scorepunt. Als de leerling als uitleg geeft dat er dan een vlak BCJK volgt, wordt er geen uitleg gegeven over de totstandkoming van dat vlak (en krijgt niet het tweede scorepunt).

Tot slot: een redenering via $MO = MK$ geeft 0 scorepunten, omdat het eerste punt niet is behaald en de oppervlakte is foutief. Omdat de oppervlakte boven het gedeelte “een voorbeeld..” staat, betekent het dat de oppervlakte wel correct moet zijn inclusief de uitleg. Hier kan dus bij een $MO=MK$ geen sprake zijn van een doorwerkfout.

Vraag 10

- De vraag gaat over een extra opdracht voor Sprinter.
- Deelscore 1:
 - Antwoorden via $MO = MK$, dus de winst is maximaal, zijn onjuist.
 - Antwoorden, waarbij aangegeven wordt dat bij een prijs lager dan € 3.500,- verlies gemaakt wordt op de betreffende fiets(-en) zijn juist.
- Deelscore 2:

Zelfs als een leerling zegt $MO=MK$ is €3.500 is dit 1 punt (want $MK = €3.500$ is voldoende voor dit scorepunt).

Vraag 11

Toelichting op CV: aanbieder versus respondent

(naar aanleiding van de testcorrectie die daags na het examen heeft plaatsgevonden, waarbij de hieronder volgende reactie van het CvTE is overgenomen):

We erkennen dat respondent / aanbieder is wetenschappelijke publicaties & methodes wordt gebruikt, maar in syllabus / verantwoording / het woordenboek niet afdoende duidelijk wordt genoemd.

Vraag 12

- (1) en (2) zijn samen € 2.500,-. Dus als bij (1) € 1.500,- berekend is kan bij (2): € 1.000 ook berekend worden via € 2.500,- - € 1.500,-
- Een juiste berekening kan gelezen worden als juiste toelichting.

Vraag 13

De enige juiste uitkomst van het spel is:

€ 2.499 ; € 1.

In de speltheorie kent Snel de strategie van Sprinter.

Vraag 14

Er zijn vele andere mogelijke juiste antwoorden.

Voorbeelden daarvan zouden kunnen zijn:

- Sprinter wil geen precedentwerking,
- Sprinter vindt dat er te weinig winst op wordt gemaakt,
- Snel komt misschien nog met een beter voorstel (herhaald ultimatumspel).

Opgave 3 – Een valse start

Vraag 15

-

Vraag 16

- De voorkeur van de starters kan voortvloeien uit noodzaak.
- Andere mogelijke juiste antwoorden kunnen zijn:
 - Starters stellen de aankoop uit, omdat zij verwachten dat de huizenprijzen zullen dalen in een laagconjunctuur.
 - Starters stellen de aankoop uit, omdat zij verwachten dat de rentetarieven zullen dalen in een laagconjunctuur.En met betrekking tot deelscore 2:
 - Starters houden uit voorzorg spaargeld aan.
- Antwoorden met deflatie als oorzaak voor dalende huizenprijzen zijn niet juist.

Vraag 17

Vragen aan CvTE:

- Is “voor lage inkomens verandert er niets” essentieel voor het toekennen van de tweede deelscore?
- De eerste zin op pagina 7 duidt erop, dat de hypotheekrente een heffingskorting is i.p.v. een aftrekpost: “Woningbezitters mogen ... van de inkomstenbelasting”.
In hoeverre bemoeilijkt dit het vinden van het juiste antwoord op deze vraag?

Reactie CvTE:

- Het deel “voor lage inkomens verandert er niets” is essentieel voor het toekennen van de eerste deelscore. Het item vraagt naar de verandering van de secundaire inkomens. Omdat er een stelselwijziging is, is het hier van belang het verschil te benadrukken voor beide groepen.
- De eerste zin op pagina 7 geeft aan dat de hypotheekrente een heffingskorting is.

Ceteris paribus geldt dat een aanpassing van het marginaal tarief van de hypotheekrenteaftrek ertoe leidt dat woningbezitters met een hoog inkomen minder hypotheekrente kunnen aftrekken dan woningbezitters met een laag inkomen.

Omdat het totale belastingstelsel niet gespecificeerd is geldt dat op dit punt de secundaire inkomensverdeling gelijk wordt. De vraag is daardoor wel te beantwoorden.

Vraag 18

Deelscore 1:

Ander voorbeeld van een juist antwoord:

Mensen uit de hogere inkomensgroep krijgen een lager besteedbaar inkomen.

Opgave 4 – Pensioenuitkeringen

Vraag 19

- Andere juiste afrondingen zijn mogelijk.
- Indien bij het eindantwoord miljard niet is verwoord -1 punt. (Als de vraag zou zijn: “Bereken het bedrag in miljarden euro’s” zou dit niet hoeven.)
- Deelscore 2:
Doorwerkfouten mogelijk.
- In aanvulling op de Opmerking in het CV:
Indien de leerling uitgaat van een voldoende dekkingsgraad van 94% is een voorbeeld van een juiste berekening:

$$\frac{456 \text{ miljard} \times 94}{89} = \text{€ } 482 \text{ miljard}$$

$$\text{€ } 482 - \text{€ } 456 = \text{€ } 26 \text{ miljard}$$

Vraag 20

Vraag aan CvTE:

Kan onderdeel 2 op deze manier gevraagd worden?

De rekenmethode van contante waardeberekening is niet opgenomen in de syllabus.

Reactie CvTE:

De context gaat bij de eerste twee items over de dekkingsgraad. Vraag 19 behandelt deze rekenkundig en vraag 20 verbaal. Hier moet algemeen-economische kennis worden toegepast binnen de context van de dekkingsgraad. Dit voldoet aan de eisen van de syllabus. Er mogen nieuwe termen worden toegepast in een centraal examen, maar enkel en alleen als deze nieuwe termen worden uitgelegd. De stamtekst biedt een uitleg over de relatie tussen rente en de huidige waarde van de toekomstige verplichtingen en de vraagstelling biedt een verbale uitleg over het gegeven verband in de formule (de dekkingsgraad daalt als de huidige waarde van de toekomstige verplichtingen toeneemt). Leerlingen moeten hier bedenken dat een lagere rente (nu) leidt tot minder vermogen in de toekomst om aan de toekomstige verplichtingen te kunnen voldoen. Dit verband kan via de contante waarde worden bepaald, maar hoeft niet. Derhalve is invulvraag 2 van item 20 een moeilijkere inzichtvraag vanwege deze transfer.

Vraag 21

- Verwoordingen van ‘een daling van inkomen’ kunnen zijn:
 - hebben / krijgen minder geld,
 - hebben minder bestedingsruimte / te besteden,
 - hebben minder koopkracht.
- Een antwoord dat gaat over de bestedingen van ouderen die nog werken (zie hieronder bij vraag 22) kan ook 1p opleveren.

Vraag 22

- Een ander voorbeeld van een juist antwoord kan zijn:
Werkenden helpen hun ouders financieel, waardoor zij minder besteedbaar inkomen overhouden en dus minder besteden.
- **Vraag aan CvTE:**
Is het woord “extra” essentieel voor het behalen van het tweede scorepunt?
Reactie CvTE:
Zie hieronder bij vraag 23

Vraag 23

- Indien een leerling bij het eerste deelantwoord spreekt over een verhoging van de belastingen (onjuist), kan het tweede deelantwoord juist zijn.
- Voorbeelden van andere juiste antwoorden:
 - Een combinatie van het eerste deelantwoord van het eerste voorbeeldantwoord en het tweede deel van het tweede voorbeeldantwoord is ook juist (bolletje 1 van het eerste voorbeeldantwoord en bolletje 2 van het tweede voorbeeldantwoord).
 - Uitstel van het verlagen van de pensioenuitkering kan leiden tot een premieverhoging (deelscore 1). Waardoor het besteedbare inkomen daalt (deelscore 2).
- **Vraag aan CvTE:**
Is het woord “extra” essentieel voor het behalen van de scorepunten voor het tweede normantwoord?
Reactie CvTE (op deze vraag en de vraag sub vraag 22)
De verwoording van ‘extra’ is onderdeel van een juist antwoord bij de gegeven voorbeeldantwoorden omdat het gaat om een uitstel van een verlaging. Dat betekent dat er een tekort is dat steeds verder oploopt vanwege de uitgestelde actie. Daardoor zal er sprake zijn van een groter / nog meer / extra effect. Zonder de verwoording van ‘extra’ zou er komen te staan dat werkenden sparen. Zij doen dit sowieso al, maar de verwoording van ‘extra’ laat dit gedrag economisch effect zien.

Vraag 24

Indien een leerling bij vraag 23 spreekt over belastingheffing en hiermee verder werkt bij vraag 24, kan dat *niet* gezien worden als een doorwerkfout – in overeenstemming met artikel 6 van de Algemene regels (“Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld”).

Vraag 25

Vraag aan CvTE:

Kan deze vraag op deze manier gesteld worden?

Reactie CvTE:

Er is een relatie met andere effecten, en omdat de context duiding geeft dat er onder meer (maar niet alles) wordt belegd in vastgoed / aandelen / obligaties, betekent didactisch dat een lagere rente leidt tot een lager vermogen. De vraag kan inhoudelijk worden gesteld.

Opgave 5 – Toerisme

Vraag 26

- Een antwoord via geldstromen kan ook juist zijn.
- Deelscore 1 is te behalen, ondanks een verkeerd antwoord bij deelscore 2.

Vraag 27

-

Vraag 28

- - Het maken van één juiste berekening zonder conclusie levert het eerste scorepunt op.
- Het maken van de tweede juiste berekening met conclusie levert het tweede scorepunt op.
- Een voorbeeld van een andere juiste berekening is:

$$\frac{413}{703} \times 100\% = 58,7\%$$

$$\frac{455}{761} \times 100\% = 59,8\%$$

Vraag 29

- Reizigersvervoer valt onder toerisme.
- Deelscore 1:
Het refereren aan een specifieke plaats is noodzakelijk voor het behalen van dit punt.

Vraag 30

- Groen BBP = BBP – milieuschade + milieuverbetering
- Een antwoord, waarbij het BBP stijgt bij gelijkblijvende milieuschade, wat leidt tot een stijging van het groene BBP, kan juist zijn.